

סקירת ספר

רוטמן דיאגו (2018). הבמה כבית ארעי: התאטרון של דז'יגאן ושומאכר (1927-1980) הוצאת מאגנס, 344 עמ'.

ספרו של דיאגו רוטמן הבמה כבית ארעי, מהווה מסמך היסטורי כפול: מצד אחד הוא חושף לראשונה באופן מעמיק את סיפורו של הצמד הקומי החשוב ביותר של העולם היהודי דובר היידיש. ולמעשה של רוב העולם היהודי בין שתי מלחמות העולם שהתרכז ברובו במזרח אירופה וארצות הברית. מצד שני דרך קורות חייהם ותלאותיהם של צמד הקומיקאים דז'יגאן ושומאכר, אנו למדים באופן חלקי אך עם תחושה רגשית עמוקה, על קורותיו של העם היהודי באירופה ובמיוחד במזרח אירופה בהתמקדות על פולין כמו גם על רוסיה. רוטמן מתמקד בספר בשתי הדמויות הקומיות המרכזיות ומוליך את הקורא יחד איתם במסע ארוך שנע בין ערים ומדינות במזרח אירופה. תוך כדי הסיפור על ההתפתחות הקומית של הצמד עד היותם למנהיגי תרבות של העולם היהודי, אנו למדים על הסבל היהודי במיוחד בפולין אך גם ברוסיה היכן שהם הוגלו וישבו במאסר של כארבע שנים. מה יותר עצוב מלכלוא ליצן בבית סוהר? מה יותר עצוב מלרדוף ליצן עד כדי היותו בסכנת חיים? זהו הסיפור של צמד הקומיקאים וזה מה שמעמיק את העצב המלווה את הקורא תוך כדי סיפור קורות חייהם. חשיבותו המרכזית של הספר היא בכך שלראשונה יכול הקורא העברי להכיר את הצמד הקומי החשוב ביותר של העולם היהודי הישן דובר היידיש שבין שתי מלחמות העולם, שלולא ספר זה היה הולך לאיבוד במחשכי ההיסטוריה. בשנות השלושים היו צמד הקומיקאים דז'יגאן ושומאכר בשיא פריחתם. הם הופיעו על בימות התאטרון בפולין וברחבי אירופה והצחיקו את היהודים באשר הם כשמסביב רתחה האדמה וגורלו של העם היהודי היה נתון בסכנה. ההומור שלהם היה סאטירי ביקורתי, הן בפן הפוליטי והן בפן החברתי פנים יהודי. ההצגות והמערכונים שלהם עסקו בנושאים שאפיינו את העולם היהודי במזרח אירופה כגון: פרנסה, נישואים, שדכנים, סוחרים, מתווכים, עשירים עניים רבנים ואנטישמים. הם התמקדו בין השאר בנושאים אקטואליים שתיארו את מצבם של היהודים בשנות השלושים. הם לעגו לשלטונות ולפולנים האנטישמים, להיטלר ולסטאלין. החומר ממנו היו עשויים המערכונים שלהם, הפיק צחוק רם של ניצחון רגעי של היהודי על המצב העגום והמסוכן שבו היו שרויים ערב מלחמת העולם השנייה והשוואה שעמדה בפתח.

הספר כתוב היטב, מבוסס מחקרית ומחולק לפרקים כאשר כל פרק מהווה נדבך לפרק העוקב ויחד יוצרים פסיפס יוצא דופן שמגלה תמונה מורכבת, עשירה, של צמד הקומיקאים היהודי החשוב ביותר שהופיע בתאטרון במחצית הראשונה של המאה העשרים.

החומרים שעליהם התבססו צמד הקומיקאים, מתבססים על המסורת היהודית, על הספרות היהודית כפי שניתן למצוא בסיפוריהם של שלום עליכם ובשביס זינגר. סיפורים עממיים, עם גיבורים עממיים מחיי היומיום מסופרים בשפה עממית – יידיש שהייתה מקובלת בעיר לודז' עיר הולדתם של שני הקומיקאים. הספר מוליך את הקורא דרך פרקים חשובים בהיסטוריה של הצמד שמהווים פרקים חשובים בהיסטוריה של העם היהודי באותן תקופות: השנים 1925-1933 בפולין וייסודו של התאטרון העממי 'אררט' היכן ששני הקומיקאים התחילו את דרכם האמנותית המקצועית, 1934-1939 הצגות בפולין תחת משטר וחברה אנטישמית, תוך כדי עליית הנאצים לשלטון בגרמניה והאיום ההולך וגובר על היהודים במזרח אירופה ובמיוחד בפולין. 1939-1947 בריחתם של דז'יגאן ושומאכר לברית המועצות, הופעות ברוסיה לקהל היהודי, מאסרם בבית

הסוהר ובמחנות עבודה וחזרתם לאחר תום מלחמת העולם לפולין שנתרה ללא הקהל הטבעי שלהם – היהודים. יהדות פולין חוסלה כמעט לחלוטין. למרות זאת במשך שנתיים הם מופיעים בפני שארית הפליטה. בשנת 1949 הם עוזבים את פולין. מאז ולאורך שנות החמישים של המאה העשרים, הם מופיעים בישראל, מערב אירופה ואמריקה ועדיין נתפסים בעיני העולם היהודי דובר היידיש - שרובו עדיין כזה - כגדולי הקומיקאים של העולם היהודי. ליידיש ולתרבות הישנה היה עדיין אחיזה בקרב קהילות ישראל באירופה אמריקה וישראל.

צמד הקומיקאים מזכיר את צמדי הליצנים הקלאסי של הקרקס **האוגוסט והליצן הלבן**, אחד היה זה שיודע מה נכון לעשות והאחר היה עושה או אומר את ההיפך. אחד נחשב לחכם ואילו האחר למתוחכם שובר מסגרות וסדר נתון. את תפקיד הישר והיודע מה נכון, שיחק שומאכר ואת תפקיד האוגוסט שובר המסגרות שיחק דז'יגאן. למעשה הם ייצגו את עצמם כפי שהיו בחיים. האחד רגוע יותר והאחר שובב. הם מזכירים את הצמדים בקולנוע כגון לורל והרדי ואבוט וקוסטלו. לקראת סוף שנות החמישים – 1958 - הם מחליטים לבנות את ביתם בישראל. הפרק הישראלי כפי שמתאר אותו רוטמן הוא פרק די קשה מבחינה אמנותית ואף אישית בהיסטוריה של צמד הקומיקאים. מדינת ישראל הצעירה, מטילה איסורים על הופעות בשפת היידיש שנתפסת כשפה גלותית וכמי שמתריסה כנגד התחדשות השפה העברית במדינת ישראל. היטלים, קנסות והגבלות מוטלות על מי שמופיע בשפה זו במדינת ישראל וזה נמשך עד שנות השבעים של המאה העשרים. למרות זאת, נתפס התאטרון של דז'יגאן ושומאכר בשנות החמישים ועד 1967 כתאטרון הסאטירי החשוב ביותר במדינת ישראל ויש מי שטוען - כך נכתב בספר - היחידי למעשה שעוסק בסאטירה פוליטית וחברתית חריפה אלא שזה נעשה בשפת היידיש ולא בעברית. כאן עלי לציין שבשנות החמישים למרות קיומה של סאטירה בעיתונות, הסאטירה בתאטרון העברי בשנות החמישים עד 1957 הייתה בחיתוליה ואכן ניתן לומר שאת קולם הביקורתי של חלק ניכר של העולים החדשים, יוצאי מזרח אירופה השמיע הצמד דז'יגאן ושומאכר. אולם בשנת 1957 הוקמה **רביעיית מועדון התאטרון** במועדון התאטרון בניהולו של יצחק קדישזון. ההופעות שלהם כללו בין היתר גם מערכונים סאטיריים אם כי לא חריפים מידי. אולם ב 1961 של שנות השישים, הופיע תאטרון סאטירי שהתפתח באולם קטן ושמו 'החמאם' בניהולם של דן בן אמוץ וחיים חפר. בתאטרון העלו בין היתר מערכונים סאטיריים חברתיים ופוליטיים בעברית. חריפים ביותר. ב 1963 לקחו דן בן אמוץ וחיים חפר את רביעיית מועדון התאטרון תחת חסותם והתכניו הסאטיריות הן החברתיות ובעיקר הפוליטיות הפכו להיות חריפות הרבה יותר. מה שחשוב ללמוד מספרו של רוטמן ואולי לא מספיק הודגש במחקרים אחרים שנעשו על התקופה הוא שלמרות שנראה היה שהקהל הישראלי היה 'מגויס', באותן שנים לאתוס הישראלי ולא אהב לשמוע ביקורת חריפה מידי על מוסדות המדינה, מסתבר שהעולים החדשים – רוב האזרחים היו כאלה באותה תקופה – לא היו שהם תמים שמובל על ידי המדינה, אלא היו בעלי מודעות פוליטית וחברתית וזה בא לידי ביטוי בכך שהם נהרו בהמוניהם להצגות של הצמד לשמוע ולצחוק מסאטירות חברתיות ופוליטיות חריפות ביותר אבל בשפת היידיש. כלומר במקביל לערוצי התקשורת בשפה העברית עליהם נאמר שרובם היו מגויסים, בערוץ נסתר לכאורה חיה נושמת ובוטעת סאטירה חברתית ופוליטית חריפה ביותר ששפתה יידיש. לא פלא שהתאטרון שלהם לא קיבל תמיכה מהמדינה אלא להיפך נקנס על ידי מיסוי גבוה על כך שדיבר ביידיש.

בשנת 1960 פורקה השותפות בין דז'יגאן ושומאכר. רבים ניסו להניא אותם מכך אך זה לא צלח. שומאכר נפטר ב 1961 ואילו דז'יגאן המשיך בתאטרון סאטירי משלו להופיע עד 1980. בחלון

השנים פחת קהל דוברי היידיש והקושי של התאטרון לשרוד הפך להיות קשה מיום ליום. בתמונה האחרונה איתה סוגר רוטמן את ספרו הוא מתאר את ההצגה האחרונה שהעלתה בשנת 1980 ששמה היה "הרופאים ממליצים לצחוק". השחקנית אָני ליטן פונה אל דז'יגאן ואומרת לו "סע לשלום, סע בריא". באותו רגע מתמוטט דז'יגאן על הבמה. מה סימבולי יותר מזה כותב רוטמן כאשר החיים חודרים אל הבמה. כך מסתיים לו אחד הפרקים המזהירים של צמד הקומיקאים המפואר ואחד החשובים ביותר בהיסטוריה התאטרונית של המאה העשרים וכך גם מסתיים פרק בתולדות תרבות היידיש שהייתה מהעשירות והמפוארות ביותר בתולדות עם ישראל. אני ממליץ מאוד על ספר זה לקורא הישראלי והיהודי באשר הוא כדי להשלים פיסת מידע תרבותי חשוב בהיסטוריה של ההומור היהודי ובזה של הצמד האולטימטיבי של אותה תרבות עשירה שנסתתרה מאחורי שפת היידיש שרבים מאתנו אינם יודעים אותה ואת רזיה.

פרופ' אריה סובר